UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'Volk van Java, de Russische Revolutie houdt ook lessen in voor U'

Indonesisch socialisme, bolsjewisme, en het spook van het anarchisme

Stutje, K.

DOI
10.5117/TVGESCH2017.3.STUT

Publication date
2017

Document Version
Final published version

Published in
Tijdschrift voor Geschiedenis

License
CC BY-NC-ND

Link to publication

Citation for published version (APA):
Stutje, K. (2017). 'Volk van Java, de Russische Revolutie houdt ook lessen in voor U': Indonesisch socialisme, bolsjewisme, en het spook van het anarchisme. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, *130*(3), 427-447. https://doi.org/10.5117/TVGESCH2017.3.STUT

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:29 Des 2025

TIJDSCHRIFT VOOR GESCHIEDENIS
www.tijdschriftvoorgeschiedenis.nl
Uitgave: Amsterdam University Press

‘Volk van Java, de Russische Revolutie houdt ook lessen in voor U’

Indonesisch socialisme, bolsjewisme, en het spook van het anarchisme

Klaas Stutje

TVGESCH 130 (3): 427–447
DOI: 10.5117/TVGESCH2017.3.STUT

Abstract

‘People of Java, the Russian Revolution contains lessons for you too’. Indonesian socialism, Bolshevism, and the spectre of anarchism

The Russian Revolution influenced the burgeoning socialist movement in the Dutch Indies and the late-colonial political landscape of the Indies in general in three ways. First, the revolution and Sneevliet’s article ‘Zegepraal’ escalated tension between a ‘parliamentary’ and a ‘revolutionary’ faction within the socialist association ISDV. Second, the revolutionary faction of the ISDV used events in Russia to argue that socialists had to turn away from the small Dutch community in the colony, and work towards extra-parliamentary organization of the Indonesian peasantry. Finally, developments on the international stage led to a semantic shift in political terms and concepts such as Bolshevism, anarchism, and ‘timeliness of revolt’. The example of Russia led to a re-evaluation of the Indonesian peasantry, seen no longer as a politically immature and anarchist mass but now as a potentially revolutionary force.

Keywords: PKI, Sneevliet, Russian Revolution, Indonesia, communism, anarchism

Op 18 maart 1917 verschenen in kranten in Nederlands-Indië de eerste berichten over een geslaagde revolutie in Rusland.[1] Na dagenlange muiterijen en straatprotesten was op 15 maart, in wat volgens de oude juliaanse kalender de Februarirevolutie is gaan heten, Tsaar Nicolaas II afgezet en vervangen door een voorlopige regering. Socialisten in Nederlands-Indië volgden de gebeurtenissen in Rusland met spanning. De bekende Nederlandse socialist Henk Sneevliet, die van 1913 tot 1918 in Nederlands-Indië werkte en voorzitter was van de Indische Sociaal-Democratische Vereeniging (ISDV), schreef direct

1 Ik dank Ron Blom en de anonieme referent voor hun waardevolle commentaar bij een eerdere versie van deze tekst, en Zhanna Popova voor haar vertaling uit het Russisch.

nadat hij het nieuws gehoord had een juichend artikel onder de titel 'Zegepraal'.[2]

In het artikel, dat de volgende dag in dagblad *De Indiër* verscheen, schreef Sneevliet over zijn vreugde en ontroering toen hij de berichten las over de straatprotesten en over de soldaten die weigerden te schieten op opstandelingen. Hij benadrukte het belang van deze revolutie voor het verdere verloop van de Eerste Wereldoorlog en ook de mogelijke gevolgen van de Russische Revolutie voor Nederlands-Indië. De Indonesische boerenbevolking had zich weliswaar sinds Diponegoro en de Java-oorlog van 1825 angstig stil gehouden, ondanks voortdurende onderdrukking, uitbuiting en politieke repressie, maar Sneevliet zag belangrijke overeenkomsten tussen de onderdrukte Indonesiërs en de Russische bevolking:

> Volk van Java, de Russische revolutie houdt ook lessen in voor U. Ook het Russische volk duldde een onderdrukking van eeuwen, was arm en grootendeels analfabeet als gij. Het won de zege alleen door onafgebroken strijd tegen een regeering van geweld en van misleiding.[3]

Hij spoorde de Indonesiërs aan om zich in navolging van de Russen sterk te maken voor hun bevrijding. 'Dan kan het niet anders, of het volk van Java, van Indië zal vinden, wat het Russische volk gevonden heeft: Zegepraal.'[4]

Het artikel in *De Indiër* vormde voor het Openbaar Ministerie aanleiding om Henk Sneevliet aan te klagen voor het opwekken van vijandschap jegens de Nederlandse en koloniale regering en het aanzetten tot opstand van de bevolking. Eind november 1917, toen in Rusland inmiddels de Oktoberrevolutie was uitgebroken, vond het proces tegen Sneevliet plaats. Ondanks de vijandige toon in de Nederlandstalige pers werd hij in april 1918 van alle aanklachten vrijgesproken. Het proces bracht Sneevliet en de ISDV veel publiciteit en de mogelijkheid om in een negen uur durende verdedigingsrede het Nederlandse kolonialisme hard aan te vallen. Het verslag van het proces werd bovendien in boekvorm in Nederlands-Indië verspreid.[5]

Maar niet alleen voor het gouvernement was Sneevliets 'Zegepraal' aanstootgevend. Dit artikel zal betogen dat de Russische Revolutie en de reactie van Sneevliet op drie manieren doorwerkten op de socialistische beweging in Nederlands-Indië en de laat-koloniale politiek in het algemeen. Allereerst veroorzaakte Sneevliets stuk een felle discussie binnen de ISDV, die uiteindelijk zou uitmonden in een definitieve breuk tussen parlementairen en revolutionairen in Nederlands-Indië. In de tweede plaats vertaalden Sneevliet en de zijnen de gebeurtenissen in Rusland in een bevestiging dat de revolutionaire beweging zich moest afkeren van de kleine Nederlandse gemeenschap, en zich moest richten op de buitenparlementaire organisatie van de Indonesische massa's. Tot slot leidden deze politieke verschuivingen tot een veranderende semantische invulling van politieke begrippen als 'anarchisme' en concepten als 'tijdigheid', en een politieke herwaardering van de Indonesische boerenbevolking. Zij

2 Henk Sneevliet, 'Zegepraal', *De Indiër, Orgaan van de vereniging Insulinde* 63 (19 maart 1917) 5-9.
3 Ibidem, 9.
4 Ibidem.
5 Asser Baars en Henk Sneevliet, *Het proces Sneevliet: de Sociaal-Democratie in Nederlandsch-Indië* (Semarang 1917).

Henk Sneevliet in zijn werkkamer te Semarang tussen 1913 en 1920.
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

werd van een onvolwassen, ongeschoolde en 'anarchistische' massa tot een potentieel revolutionaire achterban. Dit artikel eindigt daarom met een bespreking van het spook van het anarchisme dat door Nederlands-Indië waarde.

De belangrijkste vakliteratuur over socialisme in Nederlands-Indië dateert reeds van meer dan dertig jaar geleden.[6] Buiten het standaardwerk van Ruth McVey over de communistische beweging tot 1927, die ook de Komintern bespreekt en de gangen nagaat van Indonesische ballingen in het buitenland, kenmerken deze werken zich door een geconcentreerde aandacht voor de kolonie zelf. Gebeurtenissen op het internationale toneel worden niet in de analyse meegenomen. Hoewel de Russische Revolutie meestal genoemd wordt als een inspirerende gebeurtenis blijft het onduidelijk welke aspecten van deze revolutie inspirerend waren, en hoe deze werd ingezet in het politieke debat. Over anarchisme in Nederlands-Indië is bovendien tot op heden niets verschenen, hoewel daar gelet op recente publicaties over anarchistische bewegingen buiten Europa en Latijns-Amerika wel reden voor is.[7] Dit artikel beoogt in deze lacunes te voorzien, en duidelijk te maken hoe socialisten in Nederlands-Indië, gebaseerd op hun eigen ervaringen en analyses, invulling gaven aan de ontwikkelingen in Rusland. De meest geëigende bronnen hiervoor zijn contemporaine

6 Fritjof Tichelman, *Socialisme in Indonesië. De Indische Sociaal-Democratische Vereeniging 1897-1917* (Dordrecht 1985); George McTurnan Kahin, *Nationalism and revolution in Indonesia* (Ithaca 1952); Harry A. Poeze, *Politiek-Politioneele Overzichten van Nederlandsch-Indië*, deel 1 ('s-Gravenhage 1982); Ruth T. McVey, *The rise of Indonesian communism* (Ithaca 1965).

7 Steven Hirsch en Lucien van der Walt ed., *Anarchism and syndicalism in the colonial and postcolonial world, 1870-1940* (Leiden etc. 2010).

socialistische tijdschriften in Nederlands-Indië.[8] Hoewel deze tijdschriften een bescheiden oplage hadden, hadden ze een groot bereik onder de kleine kring Nederlandse en geletterde Indonesische socialisten in de kolonie.[9] Daarnaast zal gebruik gemaakt worden van bronnenpublicaties en contemporaine brochures.

De vroege socialistische beweging in Nederlands-Indië

De socialistische beweging in Nederlands-Indië bleef lange tijd politiek marginaal. Tot de jaren tien van de twintigste eeuw bestond ze uit een ongeorganiseerde groep van enkelingen die vooral actief was binnen het Europese deel van de bevolking. Deze individuen, waarvan Henri van Kol en Leendert Reeser de bekendste waren, waren sterk gericht op Nederland en op de Europese arbeidersbeweging. In meerderheid waren zij leden of sympathisanten van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), en hun politieke werk diende met name ter ondersteuning van en advies aan de SDAP en haar Tweede Kamerfractie in Nederland.[10]

Vanwege de sterke Nederlandse oriëntatie deelden de socialisten in Nederlands-Indië aanvankelijk niet mee in de nieuwe en 'moderne' politieke organisatievormen die rond de eeuwwisseling ontstonden binnen de niet-Europese bevolkingsgroep. Vele politieke organisaties, kranten en tijdschriften zagen in de eerste decennia van de twintigste eeuw het levenslicht. Dit begon bij Chinees-Indonesische middenstanders en handelaars die zich, geïnspireerd door de nationalistische beweging van Sun Yat-sen in China, gingen organiseren in lokale belangenverenigingen, de Tiong Hwa Hwee Koan (Chinese Verenigingen). In reactie hierop begonnen ook Javaans-islamitische handelaars en kampongbewoners in Midden-Java zich te verenigen in ondernemerskringen en militante buurtwachten, waaruit in 1912 de Sarekat Dagang Islam (Islamitische Handelsbond) gevormd werd. Javaanse aristocraten verzetten zich intussen tegen de vermeende culturele teloorgang van de inheemse maatschappij en sociale orde en stichtten in 1908 Boedi Oetomo (Het Schone Streven, BO). Ook binnen de Indo-Europese groep begonnen mensen zich te verzetten tegen hun sociale en economische achterstelling en richtten zij diverse organisaties op waarin soms raciale politiek de boventoon voerde en soms juist werd geijverd voor eenheid en emancipatie van alle 'Indiërs', ongeacht hun raciale achtergrond en juridische status. De belangrijkste representanten van deze laatste groep waren E.F.E. Douwes Dekker, Tjipto Mangoenkoesoemo en Soewardi Soerianingrat, die in 1912 de nationalistische Indische Partij (IP) oprichtten.[11]

Dat deze organisaties voorzagen in een grote maatschappelijke behoefte aan invloed op de politiek bleek wel uit de sterke groei die ze doormaakten. Binnen een jaar na oprichting telde BO al 10.000 leden, terwijl de IP binnen een jaar 5000 leden had. De Sarekat Islam (SI) – de voortzetting van de Sarekat Dagang Islam – ont-

8 Met name *Het Vrije Woord*, *Het Indische Volk* en *De Volharding*. Een toegang op *Soeara Merdika* en andere slecht bewaarde Maleis-talige kranten kan verkregen worden via het maandelijks uitgegeven *Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers*, uitgegeven door het Bureau voor de Volkslectuur en Aanverwante Aangelegenheden.

9 Tichelman, *Socialisme in Indonesië,* 18.

10 Ibidem, 1-4.

11 Kahin, *Nationalism and revolution,* 64-70.

wikkelde zich explosief tot een massabeweging die binnen vier jaar 350.000 leden had.[12] De ongeorganiseerde socialistische beweging stak hier in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog schril bij af met enkele tientallen sympathisanten die elkaar meestal persoonlijk kenden. Veel socialisten waren op eigen initiatief actief in vakorganisaties zoals het Nederlandsch-Indisch Onderwijzers Genootschap (NIOG) en de Bond van Minder Marine-Personeel (BMMP). Omdat deze bonden meestal niet open stonden voor niet-Europeanen bleef het vakbondswerk beperkt tot de Europese sfeer en was er weinig binding met Indonesische, Indo-Europese en Chinese activisten.[13]

Ook in politiek inhoudelijk opzicht behoorde de meerderheid van de Nederlandse socialisten in Nederlands-Indië tot het koloniale kamp. Veel koloniale SDAPers konden zich moeilijk verenigen met de eis van Douwes Dekker, Tjipto Mangoenkoesoemo en Soewardi Soerianingrat van directe onafhankelijkheid.[14] Tegelijk met scherpe discussies in de internationale socialistische beweging van dat moment waren socialisten in Nederlands-Indië onderling verdeeld over hun houding ten opzichte van het kolonialisme. Een minderheid volgde de nieuwe Sociaal-Democratische Partij (SDP) in Nederland die in 1909 uit de SDAP was getreden. Zij steunden de beginnende nationalistische beweging in Nederlands-Indië, en zagen strijd tegen kolonialisme als onderdeel van een bredere strijd tegen kapitalisme en imperialisme. De meeste socialisten in Nederlands-Indië stonden echter op het standpunt dat hoewel de vele misstanden en structurele onderontwikkeling verregaande hervormingen onvermijdelijk maakten, modernisering van de kolonie en proletarisering van de boerenbevolking een noodzakelijke voorwaarde waren voor een effectieve socialistische politiek. In een pre-kapitalistische context was socialistische agitatie onder de achtergestelde Indonesische bevolking in het beste geval zinloos, en in het slechtste geval onverantwoordelijk.[15]

Deze mening werd nota bene het scherpst verkondigd door de Nederlander Henri van Kol. Van Kol, die jarenlang in Nederlands-Indië had gewerkt en als de belangrijkste Indië-expert gold binnen de SDAP, benadrukte op het internationale congres van de Tweede Internationale in Stuttgart in 1907 de positieve en beschavende aspecten van kolonialisme. Hij stelde vast dat directe onafhankelijkheid negatieve consequenties zou hebben voor zowel de Indonesische bevolking als het Nederlandse proletariaat.[16] Het idee dat de Indonesische bevolking eerst een kapitalistische ontwikkeling moest doormaken voordat de proletarische bevrijding kon volgen, maakte ook dat deze socialisten weinig heil zagen in het politiek organiseren van Indonesiërs. Zowel intellectueel als economisch en organisatorisch wa-

12 Ibidem, 65; Poeze, *Politiek-Politioneele Overzichten*, xxviii. Over de explosieve groei van de Sarekat Islam: Takashi Shiraishi, *An age in motion. Popular radicalism in Java, 1912-1926* (Ithaca 1990) 47-50.

13 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, 4; Kees van Dijk, *The Netherlands Indies and the Great War, 1914-1918* (Leiden 2007) 572; Ron Blom en Theunis Stelling, *Niet voor God en niet voor het Vaderland* (Soesterberg 2004) 772-773.

14 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, 8.

15 McVey, *The rise of Indonesian communism*, 15. Zie bijvoorbeeld D.W. [D.J.A. Westerveld], 'Moet de ISDV bij den inlander "revolutionair sentiment" opwekken?', *Het Vrije Woord*, 10 november 1916, 22-23.

16 *Internationaler Sozialisten-kongreβ zu Stuttgart, 18. bis 24. August 1907* (Berlijn 1907) 37.

ren zij nog niet in staat moderne socialistische politiek te voeren.[17]

Een belangrijke rol in het veranderen van het ongeorganiseerde en op Nederland gerichte karakter van de socialistische beweging in Nederlands-Indië speelde Henk Sneevliet, die begin 1913 in de kolonie arriveerde. Deze in 1883 geboren vakbondsman en linkse SDAP'er was vertrokken uit Nederland na onenigheid met de partijleiding over het gebrek aan steun aan radicale vakbonden tijdens de internationale zeeliedenstaking van 1911. Ook kampte hij als gekende 'oproerkraaier' met moeilijkheden om werk te vinden.[18] In Indië vond Sneevliet een baan als secretaris bij een handelsvereniging, zijn vrije uren gebruikte hij om zijn politieke werk voort te zetten. Terwijl in Nederland het linkse politieke landschap sterk was gepolariseerd tussen enerzijds de SDAP en de vakcentrale NVV, en anderzijds de SDP en de vakcentrale NAS, vond Sneevliet in Nederlands-Indië een nieuw en open werkterrein. Hij trad in dienst bij een van de weinige vakbonden die ook Indonesisch personeel in haar gelederen toeliet, de Vereeniging van Spoor- en Tramweg Personeel (VSTP) in Semarang. Sneevliet werkte zich al snel op tot het hoofdbestuur van die vakbond en tot de redactie van het bondsblad *De Volharding*. Daarnaast initieerde hij de oprichting van een nieuwe politieke organisatie. Op 9 mei 1914 kwam op zijn initiatief in het clubhuis van de BMMP in Soerabaja een dertigtal socialisten bijeen en richtten zij de Indische Sociaal-Democratische Vereeniging (ISDV) op.

Omdat de groep van linksen in de kolonie niet groot was, had het voorbereidend comité socialisten van diverse pluimage voor de oprichtingsvergadering uitgenodigd. Onder de genodigden in Soerabaja – een grotendeels Europese kennissenkring – waren daardoor zowel SDAP-leden, als SDP'ers, radicale ethici en ongebonden socialisten aanwezig. Men besloot de nieuwe partij niet te liëren aan een Nederlandse moederorganisatie, en propaganda te maken voor de sociaaldemocratische ideeën 'in den ruimsten zin des woords'.[19] De ongebonden en inclusieve houding van de ISDV was opmerkelijk. Hoewel het in Nederland al in 1909 tot een breuk was gekomen tussen de 'parlementaire' SDAP en de 'revolutionaire' SDP bleven revolutionairen en parlementairen in Indië bijeen, omdat, zo werd besloten op de oprichtingsvergadering, hun standpunten ten aanzien van de koloniale politiek niet afwijkend zouden zijn.[20] Ook na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd de ISDV – in het neutrale Nederlands-Indië – niet verscheurd door onenigheid over het meestemmen met nationale mobilisatiecampagnes en oorlogskredieten.

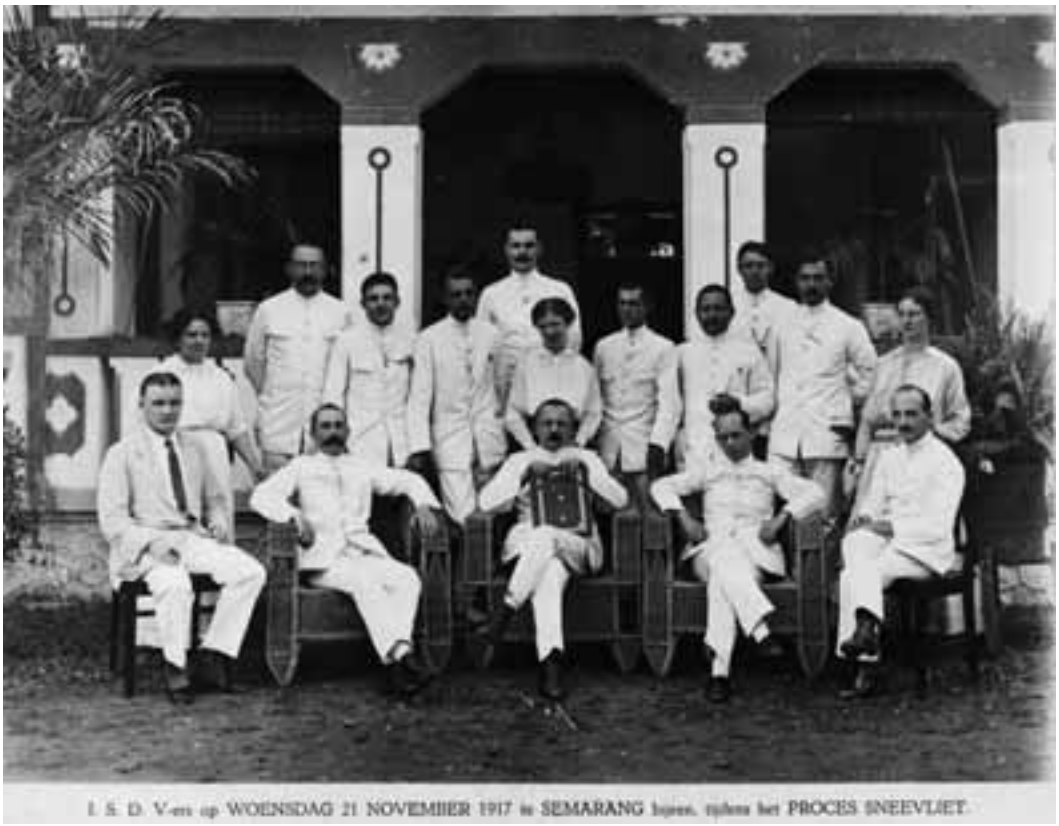
Dit wil echter niet zeggen dat er geen interne spanningen waren in de ISDV. Hoewel de meerderheid van de ISDV-leden een achtergrond in de SDAP had, ging de meeste politieke kracht uit van Henk Sneevliet, die in Nederland had behoord tot de linkervleugel van de SDAP en kortstondig lid was geweest van de SDP. Ook andere vooraanstaande ISDV-leden behoorden tot de revolutionaire richting.

17 Zie bijvoorbeeld Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.113, p.361-363.

18 Fritjof Tichelman, *Henk Sneevliet 1888-1942: Een politieke biografie* (Amsterdam 1974) 20-21; Max Perthus, *Henk Sneevliet: Revolutionair-socialist in Europa en Azië* (Nijmegen 1976) 81-89.

19 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.40, p.186.

20 Ibidem, 185.

Vooraanstaande ISDV-leden in november 1917, ten tijde van het proces tegen Sneevliet naar aanleiding van 'Zegepraal'. Sneevliet zittend derde van links, Baars zittend vijfde van links.
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

Onder hen waren de leraar Jan Stam, die als SDP-lid actief was in het NIOG, de ingenieur Asser Baars, die een scherpe pen had en voor diverse linkse bladen schreef, en de VSTP-bestuurders Harry Dekker en Semaoen. Zij slaagden er beter in gebruik te maken van de politieke mogelijkheden binnen de ISDV dan hun parlementaire partijgenoten.

Dit bleek vooral in het ISDV-tijdschrift *Het Vrije Woord* dat vanaf oktober 1915 verscheen onder redactie van Sneevliet, Baars en de meer gematigde socialist D.J.A. Westerveld. Hoewel het tijdschrift officieel geen programma had en zelfs open stond voor niet-socialisten namen Sneevliet en Baars de ruimte om fel te ageren tegen de koloniale overheid. Zij publiceerden veelvuldig over demonstraties en oproer in verschillende delen van de kolonie, en over het gebrek aan persvrijheid en de arrestatie van de Indonesische journalist Mas Marco Kartodikromo. Ook voerden de ISDV en *Het Vrije Woord* succesvol actie tegen militarisering en de oprichting van een 'Inlandsche militie', een actiepunt van de Indië Weerbaar-beweging. Het was duidelijk dat deze revolutionaire fractie niet slechts op het Nederlandse politieke landschap was gericht, maar dat ze zelfstandige actie wilde

voeren in Nederlands-Indië.[21] Nieuw was ook dat deze groep het bovengenoemde evolutionistische idee, dat de Indonesische bevolking te achtergesteld was voor socialistische politiek, terzijde legde en trachtte om Indonesiërs bij de partij te betrekken. Sneevliet en Baars hoopten via Indo-Europese en Indonesische leden contact te leggen met massaorganisaties zoals Insulinde – de belangrijkste Indo-Europese organisatie nadat de IP verboden was – en de Sarekat Islam die steeds meer aanhangers begon te verwerven onder meer ontwikkelde Indonesische boeren en stedelingen.

Al bij de oprichtingsvergadering had de verhouding van de ISDV met andere politieke organisaties in Nederlands-Indië tot discussie geleid. Enkele ISDV'ers maakten bezwaar tegen racistische tendensen en middenstandersbelangen in Insulinde, en vreesden dat een collectieve toetreding van ISDV'ers tot Insulinde tot zinloze debatten met andere Insulindeleden en een verraad aan de eigen beginselen zou leiden. Ook raadden zij samenwerking met de Sarekat Islam af, want hoewel deze organisatie een massale aanhang had onder Indonesische boeren en plattelandsarbeiders overheersten ook hier de burgerlijke belangen van de religieuze elite, de aristocratie en de middenstand. Bovendien was het de vraag of socialisten erin zouden slagen de ongeschoolde en Javaanstalige boerenmassa aan te spreken zonder hulp en medewerking van deze partijelites.[22]

Desalniettemin verlegden Sneevliet, Baars en anderen hun aandacht van de traditionele Nederlandse gemeenschap naar de verschillende krachten in de Indonesische maatschappij. In 1917 startte Asser Baars een Indonesische editie van *Het Vrije Woord*, genaamd *Soeara Merdika*, en initieerde hij een Indonesische socialistische groep in Surabaya met de naam Sama Rata Hindia Bergerak (Gelijkheid in Indië Beweging). Beide initiatieven waren geen lang leven beschoren, maar ze maakten de weg vrij voor een grotere activiteit van Indonesiërs binnen de ISDV. Actief werden met name Semaoen, Darsono en Hassan Djajadiningrat. Sneevliet en Baars zagen wel degelijk de bovengenoemde bezwaren van samenwerking met Insulinde en de Sarekat Islam, maar meenden ook dat de boeren en het ontluikende proletariaat in beide partijen langzaam aan kracht wonnen. Op den duur zouden die de strijd aangaan met de partijelites, en het was zaak voor de socialisten om daar invloed op uit te oefenen.

Het eigengereide optreden van de linkervleugel van de ISDV leidde tot spanningen met leden die meer op de SDAP gericht waren. Met name in de afdeling Batavia, die werd gedomineerd door SDAP-leden en gouvernementsambtenaren, begon er weerstand te ontstaan tegen het revolutionaire en onparlementaire 'drijven' van Sneevliet en Baars. Toen op 19 maart 1917 Sneevliet zijn artikel 'Zegepraal' publiceerde in *De Indiër* zonder hierover te overleggen met de overige partijleden, was het voor hen duidelijk dat de ISDV teveel een verlengde begon te worden van de SDP in Nederland. Een artikel dat een gewapende revolutie en de Indonesische opstandeling Diponegoro bejubelde, vonden zij onverantwoordelijk en strijdig met het streven invloed te verwerven langs parlementaire weg. De huishou-

21 Henk Sneevliet, 'Indië – Holland, Waar primair, waar secundair?', *Het Vrije Woord*, 10 november 1915, 1.
22 'De Indische SDAP', *Het Volk, dagblad voor de Arbeiderspartij*, 15 juni 1914, 2.

Semaoen (links) en Darsono, ca. 1929.
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

delijke vergadering van de afdeling Batavia nam in april 1917 twee resoluties aan waarin zij het aanzetten tot 'ontijdig verzet' in de Indonesische samenleving verwierp en bezwaar maakte tegen de wijze waarop er propaganda werd gevoerd voor de sektarische richting in de Tweede Internationale (nl. de Zimmerwalder Linke van Lenin).[23] Om de resoluties kracht bij te zetten, stelden tien ISDV-leden, onder leiding van de voorzitter van de Batavia-afdeling Roelof Adriaan Schotman, een verklaring op waarin ze de vleugel van Sneevliet opriepen hun revolutionaire en 'anarchistische' gestook onder de 'politiek onrijpe massa' binnen de Sarekat Islam te staken. 'Het is de taak der Indische sociaaldemokraten om deze naïeve en in aanleg sterk-ontvlambare bevolking in haar

23 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.143, p.499.

strijd voor deze doeleinden te leeren, zich te beheerschen door middel van organisatie en discipline.'[24]

Op de Algemene Ledenvergadering van de ISDV ontstond vervolgens een felle discussie tussen de afdeling Batavia en de linkse vleugel die het sterkst georganiseerd was in Semarang en Soerabaja. Volgens Sneevliet was het artikel over de Russische Revolutie slechts een oproep aan het Indonesische volk om over te gaan tot politieke en economische strijd. De afdeling Batavia moest niet in de val van de openbaar aanklager stappen die stelde dat Sneevliet opriep tot gewelddadige opstand. Meer in het algemeen maakten Sneevliet, Baars, Semaoen en Dekker bezwaar tegen het concept 'ontijdig verzet'. Werd hetzelfde argument niet gebruikt ten aanzien van de Europese arbeidersklasse, die niet in staat zou zijn om verantwoorde politiek te voeren? Semaoen voerde aan dat in Djambi en elders verzet was ontstaan zonder revolutionaire propaganda. De Indonesische bevolking was hoe dan ook oproerig en de socialisten moesten niet langs de zijlijn blijven staan. Semaoen maakte tevens bezwaar tegen de manier van spreken van sommige sociaaldemocraten als ware de Indonesiërs kleine kinderen: zo spraken immers ook de conservatieven in het Westen over de arbeiders. Hij erkende dat het Indonesische volk slecht onderwijs had genoten, maar stelde ook dat de belangrijkste politieke leerschool de politieke strijd zelf was. 'Als we gedwongen worden om de staat Indië te besturen, dan is dat geen probleem […]'[25]

Onder zware druk trok de afdeling Batavia tenslotte beide resoluties in en sprak zij opnieuw het vertrouwen uit in Sneevliet en Baars als redactieleden van *Het Vrije Woord*. Maar in feite was het vertrouwen tussen beide richtingen in de ISDV onherstelbaar beschadigd. Op 1 september 1917 trad een deel van de afdeling Batavia uit de partij en vormde zich om tot een afdeling van de SDAP. Aan het secretariaat van de SDAP in Amsterdam schreven de dissidenten dat de ISDV geheel onder de invloed was gekomen van Sneevliet en dat de organisatie een kopie was geworden van de Hollandse SDP.[26] Later dat jaar hernoemde deze groep zich tot Indische Sociaal-Democratische Partij (ISDP) onder welke naam de organisatie zich ontwikkelde tot een kleine maar stabiele partij, die regelmatig Volksraadsleden leverde tot de verovering van de archipel door Japan in 1942.

Door de uittreding van de sociaaldemocratische vleugel van de ISDV was tenslotte de weg vrij voor Sneevliet en de zijnen om de ISDV om te vormen tot actiepartij. Door de aanwas van Indonesische leden groeide de partij van 134 leden in 1916 tot 740 leden in 1918.[27] Vooral in de Noord-Javaanse stad Semarang wist de partij een sterke afdeling op te bouwen. In mei 1920 wijzigde, in lijn met partijen wereldwijd, de naam in Perserikatan Kommunist di India (Indische Communistische Vereniging, PKI), en enige maanden later in Partai Komunis Indonesia (Indonesische Communistische Partij). Ook sloot de PKI zich aan bij de Communistische Internationale.[28]

24 'Een beginselverklaring', *Het Volk, dagblad voor de Arbeiderspartij*, 11 juli 1917, 5.

25 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.143, p.538.

26 Ibidem, doc.175.

27 McVey, *The rise of Indonesian communism*, 15, 36n10.

28 Kahin, *Nationalism and revolution*, 74.

Moejiks en Kromo's, het beeld van Rusland in de socialistische beweging

Voor een belangrijk deel was de ruzie naar aanleiding van het artikel 'Zegepraal' in *De Indiër* een escalatie van dieper liggende spanningen binnen de ISDV. Ook zonder de verwijzingen naar de recente opstand in Rusland was het waarschijnlijk tot een breuk gekomen tussen communisten en sociaaldemocraten in Nederlands-Indië. Desalniettemin speelden de gebeurtenissen in Rusland een belangrijke rol in het ideologisch debat dat in de vroege ISDV gevoerd werd tussen de voorstanders van organisatie onder de traditionele, en de facto Nederlandse, geschoolde arbeiders, en voorstanders van een oriëntatie op de 'achtergebleven' Indonesische boerenmaatschappij.

De bevolking van Nederlands-Indië was door de eerdere Russische revolutie van 1905, de relatieve bekendheid van intellectuelen als Tolstoj en berichtgeving over de vele Russische bannelingen in Siberië goed op de hoogte van actuele ontwikkelingen in Rusland. Het in december 1913 opgerichte Comité voor de politieke gevangenen in Rusland van de Nederlandse socialiste Henriette Roland Holst bracht de politieke onvrijheid en de omstandigheden in de Russische gevangenissen voortdurend onder de aandacht. Omdat de oprichting van het Comité in Nederland samenviel met de oprichting van de ISDV, en omdat Roland Holst veelvuldig met Sneevliet correspondeerde, kwamen die berichten ook in Nederlands-Indië aan.[29] Al maanden voor de Russische Februarirevolutie werden de oplopende politieke spanningen en de weerstand tegen de Eerste Wereldoorlog in Rusland in *Het Vrije Woord* besproken, zoals bijvoorbeeld in een artikel uit november 1915 van Asser Baars.[30] Voor Sneevliet was de Russische Februarirevolutie, zoals hij die besprak in 'Zegepraal', in de eerste plaats een revolutie van arbeiders. Hij schreef over de 'arbeiders van Petersburg' die vooraan in de rijen der revolutionairen stonden, en de 'arbeiders in het leger' die weigerden te schieten op de opstandelingen. Toch kregen de gebeurtenissen in Rusland in relatie tot Nederlands-Indië voornamelijk betekenis als een bevestiging van het idee dat socialistische organisatie in een niet-geïndustrialiseerde en agrarische maatschappij mogelijk was.

'Zegepraal' was niet het eerste artikel dat de situatie in Rusland actief vergeleek met die in de archipel. In 1897 verscheen in het Nederlandse tijdschrift *Recht voor Allen* een reactie op een curieus sociaaldemocratisch pamflet uit Nederlands-Indië, dat eigenlijk meer een particularistisch pleidooi was voor het versterken van de sociale en juridische positie van stedelijke Indo-Europeanen. *Recht voor Allen* bekritiseerde het pamflet omdat het niet sprak over de druk op, en de privatisering van communaal grondbezit op het uitgestrekte platteland van Java, 'terwijl toch in Indië evenals in Rusland en in andere streken der aarde nog zooveel algemeen grondbezit [en] dessa (dorp) bezit van den grond voorkomt'.[31] Deze kwestie was van groot belang omdat tachtig procent van de bevolking van Nederlands-Indië in de rijstvelden haar bestaan vond. Evenals onder veel koloniale den-

29 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.40n13, p.192.

30 Asser Baars, 'De sociaal-democratie en de oorlog', *Het Vrije Woord*, 25 november 1915, 30-31.

31 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.1n1, p.113.

kers bestond onder socialisten in Nederlands-Indië het beeld – door latere historici ontkracht als een mythe[32] – dat een groot deel van deze boeren op pre-kapitalistische wijze de grond verbouwde en dat zij gezamenlijk en in idyllische harmonie de lasten droegen en de opbrengst verdeelden. Deze harmonie werd verstoord door koloniale belastingen, dwangculturen en gedwongen diensten, maar in essentie was deze dessa-maatschappij op veel plaatsen intact en moest zij beschermd worden. Rusland representeerde in dit artikel een kleinschalig georganiseerde, agrarische maatschappij.

Ook in latere artikelen was dit het geval. In de eerste edities van *Het Vrije Woord* stelde vooral Baars zich op het standpunt dat terwijl koloniale hervormers – ethici maar ook sociaaldemocraten – slechts oog hadden voor de meer ontwikkelde en enigszins moderne secties van de inheemse maatschappij, de socialisten zich moesten richten op de boerenbevolking, als meest wezenlijke onderdeel van de Indonesische maatschappij:

> Een hervormingspolitiek, die resultaten *wil*, moet zich aan het bestaande aanpassen, moet dus uitgaan van wat de kern vormt der Inlandsche maatschappij, die dessa met haar gemeenschappelijk grondbezit. Voor een waarlijk opvoedend zelfbestuur bestaan de elementen in de primitieve democratie der dessa.[33]

Dit standpunt kwam Baars op kritiek te staan van leraar staatswetenschappen en ISDV-lid Samuel Koperberg, die Baars vergeleek met de 'narodniki'. Deze Russische sociaal-revolutionairen hadden vanaf het eind van de negentiende eeuw gestreefd naar de opbouw van een socialistische, egalitaire en democratische samenleving op basis van kleinschalige boerengemeenschappen, de 'Obsjtsjina'. Zij meenden dat Rusland door de afwezigheid van grootschalige industrieën en het uitgestrekte platteland een andere weg naar het socialisme zou afleggen dan door Marx en latere theoretici was voorzien voor West-Europa, iets dat Koperberg als utopisch verwierp.[34]

Elders werd Rusland juist ten voorbeeld gesteld als een maatschappij die pas net was begonnen te moderniseren, en waar desalniettemin een levendige socialistische beweging bestond. Op een congres van Boedi Oetomo in januari 1915 moedigde Sneevliet bijvoorbeeld de Javaanse elite aan zich te bekommeren om de *kromo*, de verpersoonlijking van de Javaanse boer: 'Wilt gij een voorbeeld? Rusland, een landbouwend land als Java met een analfabetische bevolking, maakt een snelle ontwikkeling door op industrieel gebied.' Sneevliet beschreef de snelle ontwikkeling van arbeidersorganisaties in grote steden en industriegebieden als Petersburg, Moskou en Odessa, en de grote invloed van onderwijzers, studenten en intellectuelen in het algemeen. 'Wat daar kan, is hier evengoed mogelijk.'[35] Ook elders vergeleek hij de 'vreeselijk uitgezogen, vertrapte, expresselijk dom gehouden, uitgebuite Javaansche volk' met de Russische 'moejik' [boeren] en spoorde hij de ontwikkelde Javanen aan hun lot

32 Jan Breman, *Koloniaal profijt van onvrije arbeid. Het Preanger stelsel van gedwongen koffieteelt op Java* (Amsterdam 2010) 139-141.

33 Asser Baars, 'Het socialisme in Indië II', *Het Vrije Woord*, 25 oktober 1915, 12.

34 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.99, p.332n3.

35 Geciteerd in: Perthus, *Henk Sneevliet*, 113.

te helpen verbeteren, zoals de Russische intellectuelen dat in hun land hadden gedaan.[36]

Uit beide beelden van Rusland, die van een primitief-democratisch agrarische samenleving en die van een roerige ontluikende socialistische beweging van boeren, arbeiders en intellectuelen, trokken revolutionaire socialisten in Nederlands-Indië de conclusie dat effectieve antikapitalistische politiek niet voorbehouden was aan geïndustrialiseerde staten met een goed georganiseerde arbeidersklasse, en dat men zich moest oriënteren op de Indonesische boerenmassa. Of zoals de voorzitter op de vijfde algemene vergadering van de ISDV in 1918 – dus na de uittreding van de sociaaldemocraten – het verwoordde: '*het kán*, een maatschappij kán socialistisch worden georganiseerd, zelfs indien de industrieele ontwikkeling er – zooals in Rusland – achterstaat bij de ontwikkeling, der West-Europeesche landen.'[37]

Bolsjewiki in eigen huis en het spook van het anarchisme

Vanaf de eerste berichten over een geslaagde proletarische revolutie in Rusland in maart 1917 begon *Het Vrije Woord* structureel aandacht te besteden aan het land. Asser Baars schreef in 1917 een achttal uitgebreide artikelen over de voortgang van de revolutie waarin hij gebeurtenissen in de Doema, de machtsverhoudingen in het kamp van de revolutionairen en ook de reactie in de Nederlandse pers en politiek besprak. Deze artikelen introduceerden ook een nieuw revolutionair jargon met termen als 'bolsjewieken' en 'sowjets' die tegen de 'witten' vochten. Op den duur werden sommige van deze begrippen ook vertaald naar de Nederlands-Indische context. Met name het *Indische Volk*, het nieuwe tijdschrift van de ISDP waarin fel geageerd werd tegen de voormalige partijgenoten van de ISDV, noemde Sneevliet, Baars en Semaoen regelmatig schertsend 'de Indische Bolschewiks' die wel eventjes een socialistische staat zouden gaan vestigen.[38] In het artikel 'Bolsjewiki in eigen huis' werden de ISDV'ers vergeleken met een bende wilde tuinmannen die de tuin van Java volledig vernielden:

> [Wanneer u de tuin geheel vernietigd hebt] dan staat Gij tegenover dit Inlandsche Volk, dat Gij groot en vrij wildet maken gelijk nu 'n Trotzky, 'n Lenin bij het bloedende, gevelde, vertrapte, onnoemelijk verlaagde Rusland voor hetwelk zij 'n beul zijn geworden, ongewild en ten deele onbewust weliswaar, maar toch 'n beul gelijk nooit 'n Romanoff heeft vermoogd te zijn.[39]

Het *Indische Volk* droeg het Sneevliet en de zijnen na dat ze onmiddellijk resultaat wilden zien, en onophoudelijk tot militante actie en gewapende opstand opriepen, ook al was de beweging nog lang niet sterk genoeg. 'Gij[, Sneevliet en Baars,] weet niet te wachten. Gij weet niet *geleidelijk* voorwaarts te gaan. Gij put U uit in offensiefstooten, doch Gij mist de reserves om bij welslagen door te zetten. Gij zijt ontijdig.'[40]

36 Baars en Sneevliet, *Het proces Sneevliet*, 6.
37 'Verslag', *Het Vrije Woord*, 30 mei 1918, 210.
38 'Indische Bolschewiks', *Het Indische Volk, Weekblad van de Afdeeling Batavia der Soc. Dem. Arbeiderspartij*, 16 februari 1918, 2. Zie ook 'Over Stag', *Algemeen Handelsblad*, 17 april 1918, 8.
39 'Bolsjewiki in eigen Huis', *Het Indische Volk*, 16 maart 1918, 2.
40 Ibidem.

In de vele verwijten die de ISDV'ers te beurt vielen van de kant van vijandige politici, media en autoriteiten gingen de nieuwe begrippen uit de Russische Revolutie soms een opmerkelijke verbintenis aan met bestaande politieke begrippen uit die tijd, zoals 'anarchisme'. Recent is aangetoond dat het anarchisme als praxis en als ideologische stroming zich niet beperkte tot Europa en de Amerika's, en dat ook in landen als China, de Filipijnen en Korea zelfbewuste anarchistische groeperingen bestonden. Arif Dirlik noemt anarchisme zelfs de meest dominante ideologie in de eerste fase van het socialisme in Oost-Azië.[41] Voor Nederlands-Indië lijkt dat anders te liggen. In Nederland was de anarchistische beweging reeds op zijn retour toen links zich systematisch begon te organiseren in Nederlands-Indië. In de eerste decennia van de twintigste eeuw zijn er mij geen zelfbewuste anarchisten, in de ideologische zin van het woord, in Nederlands-Indië bekend.[42]

Desalniettemin werd de kwalificatie 'anarchist' in negatieve zin voortdurend gebruikt, hetzij als beschuldiging van gewelddadig streven, hetzij als veroordeling van een politieke strategie die als ineffectief, ongeorganiseerd en ontijdig werd beschouwd. Het feit dat de 'bolsjewieken' in de ISDV duidelijk met het Russische socialisme van Lenin en Trotsky sympathiseerden, betekende niet dat de beschuldiging van 'anarchistisch drijven' verdween. Op 4 juli 1917, dus na het verschijnen van 'Zegepraal', beschreef de Officier van Justitie ten overstaande van het Hooggerechtshof de politieke carrière van Henk Sneevliet en typeerde hem als 'revolutionair-anarchistisch'.[43] Twee dagen later schreef ook de hoofdredacteur van de *NRC*, Van der Hoeven, dat tegen 'den heer Sneevliet den bekenden anarchist' vervolging was ingesteld.[44] De sociaaldemocraten in de ISDP verklaarden in november 1917 in hun nieuwe tijdschrift *Het Indische Volk* dat de revolutionaire vleugel van Sneevliet en Baars 'meer en meer naar het anarchisme' neigde.[45]

Tegen deze stelselmatige politieke miskwalificatie kwam verzet vanuit het ISDV-kamp. Als het streven naar een machtige buitenparlementaire beweging gelijk stond aan anarchisme, zo stelde *Het Vrije Woord* in november 1917, dan zou Troelstra als leider van de SDAP zelf een vreselijke anarchist zijn. Ook hij pleitte immers voor de vorming van een massabeweging achter een parlementaire partij.[46] In antwoord op de hoofdredacteur van de *NRC* schreef de hoofdredacteur van *De Tribune* in Nederland, Willem van Ravesteyn:

> Sneevliet, de bekende 'anarchist'! Is Mr. G.G. v.d. Hoeven zoo onwetend, dat hem Sneevliet's politieke overtuiging onbekend is? Zou hij inderdaad niet weten, dat die overtuiging dezelfde is als van

41 Arif Dirlik, 'Anarchism and the question of place', in: Hirsch en Van der Walt ed., *Anarchism and syndicalism,* 131-146, aldaar 134; Benedict R.O.G. Anderson, *Under three flags. Anarchism and the anti-colonial imagination* (Londen 2005).

42 Vgl. Beatrice de Graaf, 'Van "helsche machines" en Russische provocateurs: de strijd tegen het anarchisme in Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125.3 (2012) 314-331.

43 Baars en Sneevliet, *Het proces Sneevliet*, 14.

44 v.R. [Willem van Ravesteyn], 'Mr.G.G.v.d.Hoeven, hoofdredacteur van de NRCt als aanbrenger en ophitser', *De Tribune*, 11 juli 1917, 2.

45 'Waarom wij scheidden', *Het Indische Volk*, 3 november 1917, 1. Voor andere voorbeelden: 'De PKI', *Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers* 43 (1923) 158-159.

46 v.W. [Van Wezel], 'De scheuring', *Het Vrije Woord*, 10 november 1917, 31. Zie ook Asser Baars, 'Allemaal Anarchist!', *Het Vrije Woord*, 30 april 1918, 191.

> dien van Lenin, waarvoor hij in zijn veelzijdigheid propaganda laat maken? Kom, kom![47]

De *NRC* gebruikte dergelijke termen slechts om mensen schrik aan te jagen en Sneevliet in het kwaad daglicht te stellen, aldus Van Ravesteyn. Binnen een maand antwoordde *Het Indische Volk* met een artikel waarin Lenin zelf werd vergeleken met laat negentiende-eeuwse Russische anarchisten:

> In het wezen der zaak zet [Lenin] het werk voort der terroristen van het glorierijke tijdperk der 'Narodnaja Volia' (1879-1887) op proletarische basis. Als hij de massa's organiseert en opvoedt, is het om ze zoo spoedig mogelijk in het fornuis der revolutionnaire aktie te werpen. Hij was de eerste marxist die openlijk sijstematisch de gewapende opstand predikte.[48]

Deze politieke woordenstrijd rondom het begrip 'anarchisme' was geen semantische haarkloverij, maar ging om de wezenlijke vraag of het verstandig was propaganda te voeren onder de Indonesische analfabete en onderontwikkeld geachte bevolking. Niemand zou beweren dat Sneevliet en Baars zelf over zouden gaan tot 'anarchistische' methodes als het plegen van moordaanslagen of het gooien van bommen, maar ze stonden wel op het punt de lont in het kruitvat van de Indonesische maatschappij te steken. Uit verschillende verslagen van algemene ledenvergaderingen van de ISDV voor de splitsing van eind 1917 blijkt de angst die veel socialisten voelden voor de oncontroleerbare woede van de Indonesische bevolking. In juni 1916 zei Van Wezel dat hij bang was voor het revolutionaire sentiment onder de Indonesische boeren:

> [D]e zelfbeheersching bij de Inlanders [is] nog gering. Men kan daarom van deze menschen geen gezond revolutionnair sentiment verwachten. Ontijdig opwekking van dat sentiment kan van slechten invloed zijn voor de Inlandsche bevolking zelf.[49]

Ene D.W., waarschijnlijk D.J.A. Westerveld, schreef in *Het Vrije Woord* in november 1916:

> Het woord revolutie kan door den Javaan niet anders worden verstaan, dan als gewelddadige omwenteling. Een geleerd betoog dat revolutie niet met geweld behoeft gepaard te gaan en slechts beteekent een algeheele ommekeer in de maatschappelijke verhoudingen, begrijpt hij niet. […] Wij Europeanen, die het beter weten, wij mogen niet opwekken tot daden, tot een beweging, die wij niet kunnen beheerschen.[50]

Een politie-informant verwoordde het in een verslag van de geheime dienst:

> Hoe zal die bevolking reageeren op eene infusie met socialistische theorieën? Zal de bom niet geheel verkeerd springen? Dat vragen de gematigde socialisten zich met vreeze af, wanneer zij Sneevliet cs aan het werk zien.[51]

47 v.R. [Willem van Ravesteyn], 'Mr.G.G.v.d.Hoeven, hoofdredacteur van de NRCt als aanbrenger en ophitser', *De Tribune*, 11 juli 1917, 2.
48 'Lenin', *Het Indische Volk*, 7 december 1917, 2.
49 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.117, p.390.
50 D.W. [D.J.A. Westerveld], 'Moet de ISDV bij den inlander "revolutionair sentiment" opwekken?', *Het Vrije Woord*, 10 november 1916, 22.
51 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.152, p.580-581.

De angst voor oncontroleerbaar geweld werd gevoed door regelmatige berichten van messianistische opstanden en eindtijdbewegingen op diverse plaatsen in de archipel. De onstuimige groei van nieuwe politieke bewegingen zoals de Sarekat Islam, die tussen 1916 en 1919 van 360.000 naar 2,5 miljoen leden groeide, ging regelmatig ook gepaard met grootschalige vechtpartijen tussen Chinezen en Javanen.[52] Ook braken er in 1916 en 1917 diverse opstanden uit tegen drukkende belastingen, koloniale herendiensten en intensievere bestuursbemoeienis. Begin 1916 was dat het geval in de Pasir-regio in Oost-Borneo, waar de plaatselijke bevolking in opstand kwam tegen herendiensten en vreemde overheersing. In augustus van dat jaar kwamen boeren in Djambi in verzet tegen herendiensten, belastingen en politievoorschriften. In januari 1917 startte de lokale Perhoedamdam-beweging een opstand in Tapanoeli waarbij vijftien opstandelingen en drie leden van het koloniaal bestuur de dood vonden.[53] Een andere voortdurende zorg voor de koloniale overheid waren de aangestoken rietbranden in de suikergebieden in Centraal en Oost-Java, die met vele honderden per jaar endemisch waren voor het eiland.[54] De opstanden waren meestal van tijdelijke en regionale aard, en hoewel soms lokale afdelingen van de Sarekat Islam betrokken leken, kon geen enkele politieke organisatie de onrust feitelijk kanaliseren of controleren. Het bracht sociaaldemocraten in Nederlands-Indië, zoals ook de uittredende ISDV-leden uit Batavia schreven, tot de conclusie dat de Indonesische bevolking licht ontvlambaar was en dat het onverantwoordelijk was om haar aan te zetten tot opstand en revolutie.

De revolutionaire vleugel van Sneevliet, Semaoen en Baars draaide dit argument echter om en stelde dat de Indonesische bevolking niet opstandig werd door de revolutionairen, maar dat ze reeds opstandig was door de politieke omstandigheden zelf. In verweer tegen verwijten van 'ontijdigheid' zei Sneevliet:

> Het ligt niet in de macht van het ISDV-bestuur te bepalen, of eventueel verzet 'tijdig' uitbreekt. Ook ontijdig verzet kan van nut zijn. Alleen 't feit, dat de Inlanders eischen gaan stellen, wijst al op een revolutionnaire omkeer in zijn karakter. In de geschiedenis ging steeds bij opgekomen bewegingen 'ontijdig' aan 'tijdig' verzet vooraf.[55]

De revolutionairen stelden zich op het standpunt dat alleen door ervaringen in de strijd zelf de Indonesische boeren de ineffectiviteit van ongecoördineerde 'anarchistische' actie en de waarde van organisatie zouden leren kennen. Baars schreef in de ontwerp-beginselverklaring van de ISDV na uittreding van de sociaaldemocratische vleugel:

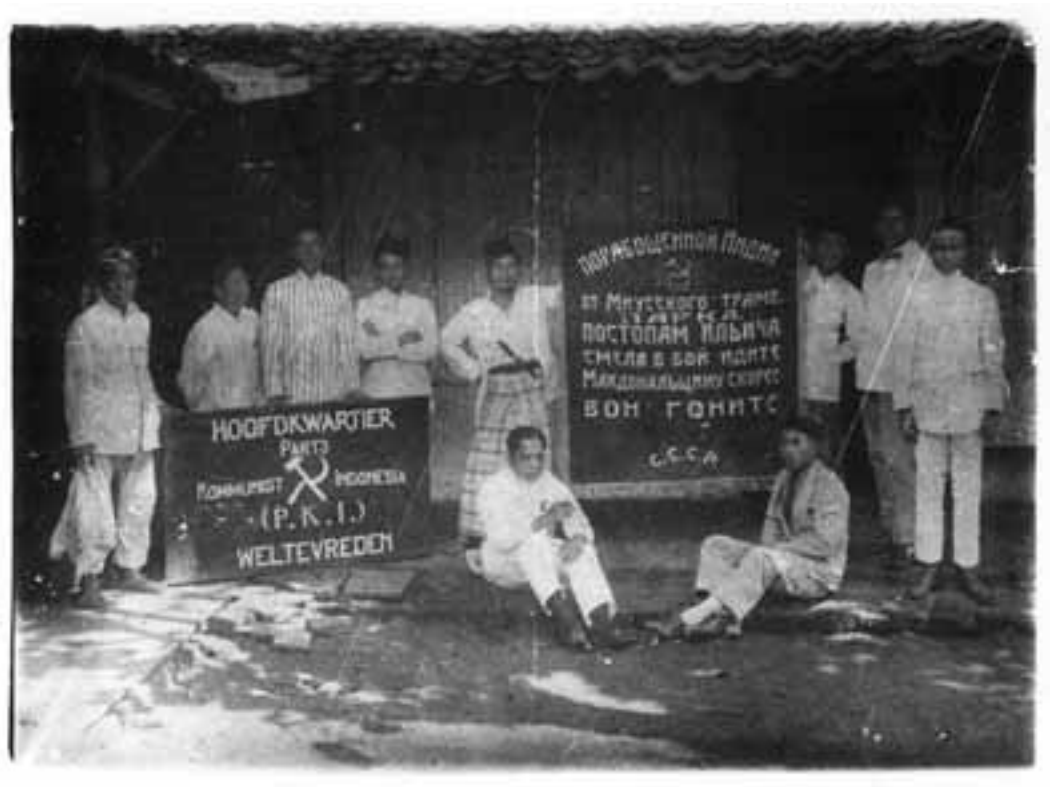
> In en door dien [maatschappelijke] strijd krijgt de arbeidende bevolking een ervaring, een politieke ontwikkeling, een maatschappelijke en zedelijke verheffing en een uitbreiding en versterking harer

52 McVey, *The rise of Indonesian communism*, 15, 36n10; Shiraishi, *An age in motion*, 67; Sartono Kartodirdjo, *Protest movement in rural Java* (Singapore 1973) 162 e.v.

53 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, 35; doc.143n26, p.553; doc.176n17-19, p.653.

54 Ibidem, doc.143n11; 'Eenige ambtelijke bescheiden nopens het vraagstuk der rietbranden op Java' (Batavia 1911); Marieke Bloembergen, *De geschiedenis van de politie in Nederlands-Indië. Uit zorg en angst* (Amsterdam 2009) 112-116.

55 Tichelman, *Socialisme in Indonesië*, doc.117, p.390.

Bijeenkomst van de afdeling Weltevreden van de PKI in 1925. Op het Russischtalige spandoek links staat geschreven: 'Aan het onderworpen Indië/Van de Miusski tramremise [in Moskou]/Volg in de voetsporen van Iljitsj [Lenin]/Trekt dapper ten strijde/Verjaag het regime van MacDonald snel/USSR'. De verwijzing naar de Britse Labour premier Ramsay MacDonald suggereert dat het spandoek was gericht aan communisten in Brits-Indië. Wellicht is het spandoek meegenomen door Indonesische communisten die naar de Sovjet-Unie waren gereisd. Het is een mooi voorbeeld van het inzetten van Russische beelden – in dit geval cyrillische letters – ter legitimatie van de eigen Indonesische strijd.
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

> organisatie, die haar niet alleen in staat stellen den tegenstand der overheerschende kapitalistische klasse te breken, doch haar ook rijp maken voor de taak, haar plaats in te nemen[56]

In vergelijkbare bewoordingen lieten ook Sneevliet en Semaoen zich uit.[57]

Een verklaring voor het verschil in benadering tussen de fractie rond Sneevliet en de sceptische sociaaldemocraten was wellicht gelegen in het feit dat een aantal van de eersten, Sneevliet, Semaoen en Dekker met name, uitgebreide ervaring had in de spoorwegvakbond VSTP, een van de weinige vakbonden van dat moment die zich ook richtte op Indonesische arbeiders. Zoals Ingleson heeft aange-

56 Asser Baars, 'Het eerste resultaat. Ontwerp beginselverklaring', *Het Vrije Woord*, 20 oktober 1917, 12.
57 Asser Baars, 'Het socialisme in Indië II', *Het Vrije Woord*, 25 oktober 1915, 12; Semaoen geciteerd bij Shiraishi, *An age in motion*, 101-102; Henk Sneevliet, 'De beteekenis der Semarangsche SI demonstratie', *Het Vrije Woord*, 30 december 1917, 74.

toond konden de meeste vakbonden in Nederlands-Indië de actiebereidheid van hun achterban nauwelijks bijbenen en braken de meeste stakingen en vakacties uit zonder betrokkenheid van de bonden.[58] Ook in de spoorwegsector kwamen regelmatig wilde stakingen, spontane werkweigering, sabotage en desertie voor, waarbij de VSTP – op zoek naar Indonesische leden – gedwongen werd te kiezen tussen afkeuring of steun. In plaats van deze vormen van verzet te veroordelen werden ze door de VSTP'ers gezien als ongepolijste vormen van actie en als aansporing om de moderne vakbeweging ook onder Indonesiërs aan te prijzen.[59]

Het spook van het anarchisme keert terug

De beschreven tendens binnen de socialistische beweging in Nederlands-Indië om zich af te keren van de Nederlandse politiek in Den Haag en Weltevreden en zich te oriënteren op de Indonesische bevolking – een tendens die al voor 1917 bestond maar die in de Russische Revolutie een belangrijke legitimering vond – zou zich aan het eind van de jaren tien en in de loop van de jaren twintig ontwikkelen tot een belangrijk uitgangspunt voor de communistische beweging. Aanvankelijk waren de ISDV'ers vooral actief binnen de Sarekat Islam-beweging, een massale maar diffuse organisatie met sterke lokale wortels binnen en buiten Java. Propagandisten van de ISDV – later PKI – trachtten lokale SI-afdelingen te beïnvloeden en onder controle te krijgen, en gingen de discussie aan met de Centrale Sarekat Islam die onder invloed stond van islamitische modernisten. Zowel wat betreft ledenaantal als invloed was het een succesvolle strategie, die door historica Ruth McVey is beschreven als de *bloc within*-methode en die Sneevliet later zou inspireren om tijdens zijn verblijf in China communistische activisten actief te laten zijn in de nationalistische Guomindang.[60]

Vanaf 1923, toen de Centrale Sarekat Islam het PKI-lidmaatschap onverenigbaar verklaarde met het SI-lidmaatschap en communisten feitelijk buiten de partij zette, formeerde de PKI haar eigen lokale afdelingen, de Sarekat Ra'jat (Volksverenigingen, SR) als tegenhangers van de lokale Sarekat Islam. Geleidelijk groeide zo de communistische beweging, met de PKI, de SR en invloed in de vakbonden, uit tot een aanzienlijke kracht in het Indonesische politieke landschap. In het begin van 1926, voor de massa-arrestaties van communisten begin 1927, telde de PKI ongeveer 3000 leden in 65 afdelingen, de SR 31.000 leden in 340 afdelingen en de VSTP 9000 leden in 66 afdelingen.[61]

Toch was met de komst van de communistische PKI als belangrijkste linkse stroming in Nederlands-Indië het spook van het anarchisme nog niet verdwenen.

58 John Ingleson, *In search of justice. Workers and unions in colonial Java, 1908-1926* (Singapore 1986) 149, 202, 280.

59 Zie bijvoorbeeld Semaoen, 'Symptomen van daadwerkelijk verzet?', *De Volharding, orgaan der Vereeniging van Spoor- en Tramweg-Personeel in Nederlandsch-Indië*, 20 januari 1918; Semaoen, 'Spontaan verzet', *De Volharding*, 5 februari 1917.

60 McVey, *The rise of Indonesian communism*, 76-104. Zie ook Dov Bing, 'Lenin and Sneevliet. The origins of the theory of colonial revolution in the Dutch East Indies', *New Zealand Journal of Asian Studies* 11.1 (2009) 153-177, aldaar 159-160.

61 Kahin, *Nationalism and revolution*, 84; McVey, *The rise of Indonesian communism*, 479n18; John Ingleson, *Workers, unions and politics. Indonesia in the 1920s and 1930s* (Leiden 2014) 75.

Niet alleen het gouvernement was tijdens de jaren twintig in de ban van 'het rode fantoom', ook binnen de PKI en onder Indonesische communistische ballingen in het buitenland ontstond in deze periode ontzag, ja zelfs vrees voor de oncontroleerbaarheid van de eigen achterban.[62] Vooral na 1923, toen een grote VSTP-staking verloren ging en Semaoen uit Nederlands-Indië verbannen werd (Sneevliet en Baars waren al verbannen in december 1918 en 1921 middels zogenaamde Exorbitante Rechten van de Gouverneur-Generaal) verloor de centrale leiding van de PKI veel controle over de lokale afdelingen. Om overheidsrepressie en nieuwe verbanningen te voorkomen, veranderde de partij van strategie. Massabetogingen en openbare bijeenkomsten waren verleden tijd en werden vervangen door decentraal georganiseerde en semi-clandestiene bijeenkomsten. Op deze manier genoten lokale afdelingen van de PKI en de SR grotere vrijheid om hun eigen koers te bepalen en werd centrale coördinatie en ideologische controle ingewikkelder dan voorheen.[63]

Kennelijk bestonden er zorgen ten aanzien van de betrouwbaarheid van de meer afgelegen en onafhankelijk opererende afdelingen. Met name in aanloop naar de revoltes op Java in de laatste maanden van 1926, toen lokale PKI-afdelingen zelfstandig overgingen tot het plannen van een revolutie en er op diverse plaatsen bomaanslagen plaatsvonden, waarschuwden vooraanstaande PKI'ers voor 'ontijdig verzet' van makkelijk te beïnvloeden boeren. Semaoen deed dat bijvoorbeeld als PKI-vertegenwoordiger bij het Executief Komité van de Komintern. Nu het moeilijker werd voor de PKI om kranten uit te brengen en bijeenkomsten te organiseren groeide, volgens Semaoen, de steun voor 'Indonesian anarchists, who advocate incendiarism against the sugar industry, the oil wells and tobacco works.' Dergelijke propaganda was vooral aantrekkelijk voor 'the illiterate masses plunged into misery', en het zou moeilijk worden voor de PKI, die in de illegaliteit werd gedwongen, om de anarchistische methodes te bestrijden.[64] Het is niet duidelijk wie Semaoen met 'Indonesian anarchists' op het oog had, en wellicht probeerde hij, zoals McVey ook stelt, in Moskou de indruk te wekken dat de PKI vooral van buitenaf werd dwarsgezeten.[65] Het is echter opmerkelijk dat Semaoen dezelfde angstbeelden voor analfabete massa's gebruikte als de sociaaldemocraten enkele jaren eerder.

Communisten gebruikten veelvuldig het schrikbeeld van oncontroleerbaar geweld als argument tegen de repressie van hun eigen organisaties. Op het eerste partijcongres van de PKI na het buitenzetten uit de SI, in maart 1923, bezwoer Semaoen dat de PKI niet het pad van het anarchisme, maar dat van het zuivere communisme volgde. De opkomst van een anarchistische beweging kon volgens hem worden voorkomen als de PKI niet werd dwarsgezeten.[66] Toen Semaoen later dat jaar verbannen werd en er bomaanslagen plaatsvonden in Soerakarta en Semarang

62 Over het rode fantoom: Bloembergen, *De geschiedenis van de politie*, 264 e.v.

63 McVey, *The rise of Indonesian communism*, 154-157, 168, 327; Kahin, *Nationalism and revolution*, 76-77; Harry J. Benda, 'The Communist rebellions of 1926-1927 in Indonesia', *Pacific Historical Review* 24.2 (1955) 139-152, aldaar 141.

64 'Discussion of the Report of Comrade Zinoviev', *International Press Correspondence*, nr. 18, 10 maart 1926, 278.

65 McVey, *The rise of Indonesian communism*, 287.

66 'Het PKI-congres en de Roode SI te Bandoeng', *Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers* 11 (1923) 545.

herhaalden ook waarnemend voorzitter Abdoelrachman en Darsono dit argument: 'Doordat de Regeering den weg voor de [communistische] beweging afsloot, zijn vele anarchisten (niet communisten) mata gelap [moordzuchtig] geworden.'[67] Abdoelrachman en Darsono presenteerden zo communistische organisatievormen als manier om licht ontvlambare Indonesische massa's te beteugelen in plaats van om haar revolutionair potentieel te benutten. Meest omineus was Tan Malaka, die in 1922 als PKI voorzitter was verbannen en vanuit zijn ballingschapsoord in Manilla de situatie in Nederlands-Indië probeerde te volgen:

> [A]l hebben wij in het geheel geen hoop op de vrijheid van Indië langs den weg van het Anarchisme, toch zal in verband met de houding in Indië Anarchisme kunnen ontstaan. Zoolang het volk nog kan luisteren naar de besprekingen van zijn lot, van protesten en van ons doel, zal het in bedwang kunnen worden gehouden middels eene georganiseerde actie. Maar als de Regeering den krater der beweging direct stopt, zal het revolutionnaire vuur elders ontploffen, bijv. *het suikerriet zal verbranden, bruggen zullen instorten, locomotieven zullen derailleeren en de Europeanen zullen worden vermoord*. Het is niet de PKI die dat wil, doch uitsluitend de wil van het volk, hetwelk wanhopig geworden, uit onze organisatie is gevlucht.[68]

67 'De PKI', *Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers* 45 (1923) 264, 266; Shiraishi, *An age in motion*, 277-278.

68 Tan Malacca, 'Semangat-Moeda', 74-75, vertaling zie J.Th. Petrus Blumberger, *De communistische beweging in Nederlandsch-Indië* (Haarlem 1935) 66. Vergelijkbare redeneringen bij 'De PKI', *Overzicht van de Inlandsche en Maleisch-Chineesche Pers* 46 (1923) 303-304.

Op een vergelijkbare manier begon ook het belang van het Russische voorbeeld te veranderen. Terwijl de Russische Revolutie in de eerste jaren werd gebruikt als argument om het wantrouwen onder socialisten in de Indonesische boeren en arbeiders te bestrijden, begon het bolsjewisme in de loop van de jaren twintig te staan voor het belang van organisatie, centralisme en discipline. Of zoals Darsono het verwoordde tijdens een PKI-congres in 1924: 'A party without discipline is a wall without cement, a machine without screws; but with discipline even a small party can, like the Bolsheviks in Russia, achieve great victories.'[69]

Conclusie

Het nieuws van de Russische Revolutie in 1917 werkte op verschillende manieren door in Nederlands-Indië. In de eerste plaats was ze een schrikbeeld voor het gouvernement en het grootste deel van de Nederlandstalige pers, zeker toen in november 1918 ook in Nederland revolutie dreigde en partijen in Nederlands-Indië verregaande hervormingen begonnen te eisen. Maar ook voor de socialistische beweging, die tot dan toe in één partij verenigd was, werd de politieke omwenteling in Rusland een splijtzwam. Spanningen die – evenals elders in de socialistische beweging – al langer bestonden in de ISDV tussen een parlementaire en een revolutionaire vleugel kwamen naar aanleiding van de Russische Revolutie tot een hoogtepunt met de uittreding van sociaaldemocraten. De overgebleven socialisten, die in 1920 hun partij omdoopten tot de

69 Geciteerd bij McVey, *The rise of Indonesian communism*, 194.

Indonesische communistische partij PKI en zich aansloten bij de Komintern, oriënteerden zich nadien op de Sovjet-Unie en op de internationale communistische beweging.

Ook voor de beoordeling van de situatie in Nederlands-Indië zelf was de Russische Revolutie van belang. Het nieuwe beeld van het revolutionaire Rusland werd geënt op al bestaande beelden van het land onder socialisten in Nederlands-Indië. Van oudsher stond Rusland bekend als een agrarische en grotendeels onderontwikkelde maatschappij die lange tijd onder het tsarisme gebukt was gegaan en pas recent kennis had gemaakt met industriële ontwikkeling en de moderne revolutionaire arbeidersbeweging. Zo bezien had het land belangrijke overeenkomsten met Nederlands-Indië, dat eveneens een grotendeels analfabete en ongeschoolde boerenbevolking kende, dat gebukt ging onder kolonialisme en waar de ISDV en de VSTP pas recent waren begonnen met het organiseren van arbeiders. Het feit dat de eerste succesvolle socialistische revolutie ter wereld in een vergelijkbare maatschappij plaatsvond, was dan ook een belangrijke steun in de rug.

Een dergelijke actieve hertaling van de Russische Revolutie naar de Indonesische context is te zien in het gebruik van oude en nieuwe politieke begrippen zoals 'bolsjewisme' en 'anarchisme'. Meestal werden deze begrippen niet opgevat als vastomlijnde en nauwgedefinieerde politieke ideologieën en strategieën, maar als veranderlijke verzameltermen. Voor sommigen was 'anarchisme' synoniem voor (mobilisatie onder) oncontroleerbare en licht ontvlambare massa's. Voor anderen duidde het begrip op onbenut revolutionair potentieel onder de Indonesische boerenbevolking. Op een vergelijkbare manier gingen achter 'bolsjewisme' ideeën schuil over de verantwoordelijkheden van activisten voor de gevolgen van hun propaganda, en over het belang van organisatie en discipline binnen de beweging. Hoewel van een zelfbewust anarchistisch activisme geen sprake was, waarde het spook van het anarchisme in Nederlands-Indië wel degelijk rond. Aanvankelijk plaagde het vooral de tegenstanders van mobilisatie onder de Indonesische bevolking – de politie, het gouvernement, conservatieven maar ook sociaaldemocraten – maar naarmate de PKI groeide en door repressie moeilijker haar eigen afdelingen in bedwang kon houden, begon het anarchisme ook de Indonesische communisten dwars te zitten.

Over de auteur

Dr. **Klaas Stutje** is als postdoc verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, waar hij onder andere werkt binnen het NWO-project 'Four Centuries of Labor Camps: War, Rehabilitation, Ethnicity'. Hij publiceert over laat-koloniaal Indonesisch socialisme, nationalisme en internationalisme, maar ook over dwangarbeid en de geschiedenis van arbeidsverhoudingen in Nederlands-Indië.
E-mail: Klaas.stutje@iisg.nl